

Heil Kristóf

Harc a magyar nyelvért a reformkorban

The Fight for the Hungarian Language during the Reform Era

A magyar nyelvi mozgalom a polgári átalakulásért folytatott bő fél évszázados küzdelem fontos részét képezte 1790 és 1844 között. A 18. század végéig a hivatalos élet nyelve a latin volt Magyarországon. Majd a felvilágosult abszolutizmus birodalomegységesítő törekvései a németet kívánták előnyben részesíteni, ami a magyar rendek határozott ellenállásába ütközött. 1790 és 1844 között a magyar nyelv hivatalossá tételéért folytatott küzdelemben a politikai nemzet – a kiváltságokkal bíró rendek – egyre szélesebb körének volt a célja, hogy a magyar váljon az államigazgatás, oktatás és törvénykezés nyelvévé. A korszakban a hagyományos politikai tér kiszélesedett: az uralkodó önkényétől függő rendi országgyűlés és a nemesi vármegye közgyűlései mellett az úgynevezett országos rendszeres bizottságok munkája és azok által előkészített törvénytervezetek vármegyei megvitatása lehetőséget teremtett a liberális ellenzék megszervezésére.

Kulcsszavak: anyanyelv, nyelvi mozgalom, politikai nyelv, nyelvtörvény, törvényalkotás

Between 1790 and 1844, the Hungarian language movement played a significant role in the half-century-long struggle for civil transformation. Until the end of the 18th century, Latin remained the official language in Hungary. The efforts to make Hungarian the official language – led by the privileged estates and an increasingly broad segment of the political nation – sought to establish it as the language of state administration, education, and legislation. During this period, the traditional political arena expanded: in addition to the Diet, which was dependent on the arbitrary will of the ruler, and the assemblies of the noble counties, the work of the so-called regular committees and the discussion of the draft laws prepared by them in the counties created an opportunity for the liberal opposition to organize.

Keywords: native language, language movement, political language, language law, legislation

1. A kiindulópont

A nyelv az identitás egyik legfontosabb hordozója és kifejezője. Nem véletlen, hogy az európai közfelfogás sokáig azonosnak is tekintette a nyelv és a nép történetét. A reformációnak köszönhetően az anyanyelv megbecsültsége felértékelődött, majd a modern kori, önállósodó (esetenként függetlenedő) nemzetállamok és nemzeti/politikai ideológiák sajátos önkifejező, szuverenitáskifejező eszközévé tették a nemzeti nyelveket (Balázs 2013: 453–458; Heil 2020: 99–116).

A 18–19. század fordulója – pontosabban a 18. század utolsó és a 19. század első négy évtizede – a magyar (rendi) önállóságért folytatott harc időszaka, amelynek központi programja volt a magyar nyelv ügye.

„A nyelvkérdés a tizennyolcadik század számára még nem volt kérdés” (Szekfű 1826: 7), s a régebbi magyar politikai életet, így a hivatalos nyelvet is meghatározta az ország évszázados területi megosztottsága, az idegen uralkodók személye és udvartartásuk külhoni összetétele. A középkori, majd kora újkori Magyar Királyságban a közélet, az ügyintézés és a bírászkodás nyelve a latin (ahogy a korban mondták: a „deák nyelv”) volt. Az országos hivatalok így leveleztek az alárendelt intézményekkel, különösen a törvényhatóságokkal, úgymint a vármegyékkel és a városokkal. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy az országlakók a mindennapi életben a deák nyelvet használták volna. Szóban s írásban egyaránt a helyben használatos módon tartotta a kapcsolatot egymással a lakosság, sok esetben a politikum is.

A 18. századi abszolutizmus címeiket és rendjeleket adományozó politikája a magyar arisztokráciát – nyelvében is (ami értelemszerűen így német lett) – az udvarhoz láncolta. Eközben a vidéki köznemesség egy része az őt körülvevő jobbágyok és parasztok nyelvét vette át (legyen az akár tót vagy oláh). Így a hazai reformáció sem eredményezhette a magyar nyelv „forradalmát” (Mikó 1943: 4). Azért sem, mert „a latin nyelvet a magyar rendi alkotmány mintegy alkotórészének s biztosítékának [tekintették] s a magyar nyelv behozatalát a barbárságba sülyedésnek s az alkotmányt megingató veszedelmes újításnak [tartották]” (Grünwald 1888).

A fordulópontra II. József uralkodása és elsősorban 1784. évi nyelvrendelete jelentette. A királyi leirat a németet vezette be hivatalos nyelvként. Németül kellett eljárni a központi hatóságoknak, a vármegyének és a városoknak, valamint a törvényszékek nyelveként is a német volt előírva. Továbbá az uralkodó a bürokrácia és politizálás alapfeltételévé tette a német nyelvtudást azáltal, hogy kikötötte annak ismeretét a gimnáziumi felvételhez és az országgyűlési követté választáshoz.

Az intézkedés nagy felháborodást váltott ki (Benda 1978). A törvényhatóságok üzeneteikkel elárasztották az uralkodót és a helytartótanácsot, követelték a latin nyelv visszaállítását (sőt egyes megyék már ekkor a magyar bevezetését) – máskülönben az ország, s vele a nemzet romlását és pusztulását vizionálták. Az éledező nemesi mozgalom tagjai nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar nyelv ügyének – többen az ország önálló alkotmányosságának a kulcsát is ebben látták. Követelték a közigazgatás és a katonai vezénylet magyarosítását, továbbá a nemzeti nyelv előnyben részesítését az államszervezetben, illetve a kultúrában, a Habsburg Birodalmon belüli önállóság szimbolikus jelképeként. A magyar nyelvtudás előírásával egyrészt a hazai rendeknek (a külföldiekkel szemben), másrészt a köznemességnek (az arisztokraták

ellenében) kívántak kedvezni (Pajkossy 2005: 131). A magyar hivatalos államnyelv-ként való elfogadása több évtizedet átölelő politikai küzdelem eredménye volt 1790 és 1844 között (Nagy 2019: 157–168).

2. A magyar nyelvért folytatott harc színterei

A II. József által elrendelt „németesítés” hangos elutasításra talált a magyar rendek körében: az abszolutizmus éveiben nem is a közéletben alig használt magyart, sokkal inkább a rendi alkotmányosság nyelvét, a latint féltették, tehát nem nemzetiségi okokból ellenezték a rendeletet, hanem közjogi meggondolásokból, az „alkotmány zálogát”, s azzal kiváltságaitak védelmezték, a birodalmi egységesítésben való feloldódástól félve (Szekfű 1926: 8–9). A századforduló táján, a fokozatosan erősödő és terjedő nemzeti öntudat egyik kifejezési formájaként, a magyar nyelvhasználat is beépült a rendi önállósági küzdelem fegyvertárába.

A 18. században kétféle nemzettudat fejlődött ki. Egyfelől „a politikai jellegű francia állam-nemzeté”, másfelől „a kulturális jellegű német kultúr-nemzeté” (Mikó 1943: 4). Az európai birodalmak közül az angolok, a franciák és a spanyolok már a 16–17. századra elvégezték a belső uniformizálás feladatát, még azelőtt, hogy az összetartott népek az önállósodás és a nemzeti államalapítás – kultúr-nacionalizmusra épülő – igényével léptek volna elő.

Az abszolutista Habsburg Birodalom népei körében a nemzeti öntudatosodási folyamatban a német kultúr-nacionalizmus tényezője volt domináns. Új eszméket hirdető költők, írók, esztéták, nyelvészek vagy más gondolkodók álltak a mozgalom élére. Ezzel szemben II. József pragmatikus birodalmi szintű egységesítő politikája elkésett. Akkor kívánta megteremteni a sokajkú és széttagolt országainak népeiből a nemzetek felett álló egységes birodalmat, amikor Franciaországból már a felvilágosodás eszméitől fűtött szabadságeszmék árasztották el a kontinenst (Mikó 1943: 4). Végeredményben II. József megkésett kísérlete ellentétes hatást váltott ki: „elindította útjára azt a korszerű nemzeti eszmét, amelyet el akart fojtani” (Csekey 1938: 35–36).

A magyar nyelvi mozgalom egészen II. József nyelvrendeletéig csak az irodalmi élet színterein nyilvánult meg, azt követően azonban közéleti-politikai színezetet kapott, s a felvilágosodás közművelődési mozgalmából politikai hitvallás született (Benda 1978). A politika is felismerte, hogy „az alkotmányos intézmények bukása a társadalom degenerációjával okozati összefüggésben állt”. A rendi magyar társadalom nem volt képes ellenállni az uralkodói szeszélynek, aminek okait többek között a „honfiúi erények, a hazaszeretet, az áldozatkészség” kiveszésében látták, valamint az alkotmányos rend bukását vizionálták, amiért „a társadalom elnemzetietlenített: elhanyagolta nyelvét, levetkőzte ősi szokásait” (Ballagi 1888: 555).

Bessenyei György, Révai Miklós, Báróczi Sándor, Rájnys József, Batsányi János, Péczely József és elsősorban Kazinczy Ferenc tolluk minden befolyásával a magyar nyelv ügye szolgálatában írtak, és ostromozták az elnémetesedő magyar arisztokráciát. S csak tovább bőszítették őket Johann Gottfried Herder német költő és filozófus 1791-es szavai, miszerint: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most

szlávok, németek, vlachok és más népek közé vannak beékelve, s századok multán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni” ([Herder 1978]; Dümmerth 1963: 181–183).

Bár Herder „jóslatának” kortársakra gyakorolt hatásának jelentősége kétséges (Hárs 2012: 10–11), de bizonyos, hogy egyre többen szólaltak fel a magyar oktatás mellett, úgymint Révai Miklós, aki úgy vélte, hogy a rác, oláh és német is szívesen válik majd magyarrá a magyar nyelvű oktatás hatására, vagy Kazinczy Ferenc, aki szerint „nemzetünkől különös nemzet válik: örökös fal lesz a magyar és nem magyar között vonva s az idegen vagy magyarrá lesz, vagy éhhez hal el” (Marczali 1907: 370; Mikó 1943: 5).

A tapasztalatok rávilágítottak, hogy az alkotmány helyreállításának és további csiszolásának alapvetése volt a „társadalom nemzeti szellemben való regenerálása”, amiből következett, hogy egyrészt a reformokat – az alkotmány (azaz a rendiség) korszerűsítése érdekében – ki kellett terjeszteni a társadalom szélesebb körére, másrészt meg kellett erősíteni a magyar nyelvet. Így tehát az országgyűlés és az – eddigre hivatássá váló – irodalom közös erővel fogott hozzá a társadalom újjászervezéséhez (Ballagi 1888: 555–611).

A nyelvmozgalom Decsy Sámuel *Pannóniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* című művében kifejtett „magyarizáció”, az országban élő idegen ajkúak magyarrá tanításának tervével vált politikai programmá (Mikó 1943: 5): „valameddig az iskolában, polgári és törvényes székekben be nem vesszük és valameddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, melyek által a mi nyelvünk virágzóbban tétetődne, soha addig sem természeti, sem pedig polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk” (Szekfű 1926: 30–31).

Tetézte az ügy bonyolultságát, hogy a korábbi latin nyelvű politikai élet miatt a 18. század végén a magyar politikai nyelv alkalmatlan volt az ügyvitelre. Így a magyar nyelvű oktatás, közéleti szereplés és hivatali ügyintézés elfogadtatásáért indított harccal párhuzamosan arra alkalmassá is kellett tenni a magyar nyelvet – értve ezalatt többek között a politika, a közigazgatás és törvénykezés vagy a hadsereg, illetve vezénylet szókészletének és nyelvezetének megalkotását. E törekvések „a magyar nyelv megújításáért, a magyar irodalom fellendüléséért és végső célként a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért folyt[ak]” (Terestyéni 1955: 85).

A 19. század első felében fokozatosan bővült a magyar nyelv hivatalos használata. II. József halála után a magyar nyelv ügye központi téma maradt. Az 1790. június 10-én összeült diétát az új uralkodó, II. Lipót – a kompromisszumok jegyében – magyar nyelven nyitotta meg. Bár április 2-án kelt rendeletében még megerősítette a német nyelvet a helytartótanácsi ügyintézésekben (kivéve a jogi és úrbéri ügyek terén), de az iktatókönyvek tanúsága szerint a hivatal hamar visszaállt a latinra.

A kerületi ülések magyar nyelven kezdtek el tanácskozni, s amikor június 11-én az országgyűlési naplók kinyomtatásának vitájában is kérdésként merült fel annak nyelve, az alsótáblai rendek „a magyar nyelvhez hajlottak, sőt sokan ezt nemcsak erre, hanem [általában] mind az ország gyűlésén, mind azután minden közdolgoknak folytatására az eddig szokásban volt deák nyelv helyett elfogadni akarták” (Marczali 1907: 362). Az országgyűlés különböző üléseinek tanácskozásai az 1840-es évek közepéig kétnyelvűek (magyar és latin) voltak (Dobszay 2019: 303–310).

Az 1791:16. tc. („Hogy nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használ-tassék, a magyar nyelv pedig megtartassék”) hivatalosan is visszaállította a latin nyelvet a kormányzásokon, és rendelkezett a magyar nyelv gimnáziumi, akadémiai és egyetemi oktatási lehetőségének megteremtéséről. Összességében azonban nem lépett közelebb a magyar államnyelv bevezetéséhez – az országgyűlés ekkor még eltolta magától az ügy súlyát és felelősségét (Mikó 1943: 8–14).

Kivártak: „Láttuk, hogy 1790 elején, József rescriptuma után, egyszerre fel-kapják a magyar nyelvet, de jan. 28-iki visszavonó rendelet megállította ezt a moz-galmat. A megyék, a legmagyarabbak is, hivatalosan visszatértek a kényelmes deák stílushoz. Valójában csak az írók és az ifjúság lelkes tábora rajongott az anyanyelv díszéért, uralmáért. Meg kellett válni: Magával bírja-e ragadni az egész országot” (Marczali 1907: 362). De kétségtelenül jelzi mindez egy folyamat kezdetét, amelyben a nyelvkérdés a politikai diskurzus fő kérdései között kapott helyet (Hönich 2023: 263).

A rendek kérelmezték még, hogy a parlament két táblája közötti üzenetváltások és a naplók nyelve a magyar legyen (Marczali 1898). Sikerült elfogadtatni a diétával és az uralkodóval egy oktatásüggyel kapcsolatos törvénycikket, mely szerint az országgyűlés által kiküldött kilenc deputáció (Barta 1966; Heil 2023: 99–120) közül az ügynevezett tudományos bizottságnak a hatáskörébe utalta az ifjúság neveléséről szóló 1791:15. tc. a nemzeti oktatás rendszerének kidolgozását (Heil 2023: 99–120).

Ez időtől kezdve a magyar nyelv ügye az oktatás és kultúra, valamint a hivatali ügyintézés terén egyaránt napirenden volt, s míg 1784-ben még megalapozottan lehetett érvelni a német helyett a latin nyelv mellett a magyar szókincs hiányosságai-ira hivatkozva, addig a 19. század első évtizedeiben már – a nyelvújítók munkájának köszönhetően – utóbbi is alkalmasnak bizonyult a feladatra.

A régen várt diéta bezárása után az 1791:67. tc. által kiküldött ügynevezett országos bizottságok augusztusban kezdték meg a munkájukat. Kezdetben hallatlan lelkesedés fogadta azoknak a testületeknek a tevékenységét, amelyek a következő országgyűlések számára készítettek elő törvényjavaslatokat a legszélesebb körben (úgy mint többek között a jogügy, a kereskedelem, az urbárium, a közpolitika, az adók és vámok, az egyházi kérdések, tudományos és nyelv művelő feladatok vagy egyéb sérelmek és kívánalmak területén) (Benda 1980: 164–169). Majd néhány hónapnyi munka után gyökeres fordulat állt be. Váratlanul meghalt II. Lipót, és trónját fia, I. Ferenc vette át – a francia forradalom egyik legvéresebb évében. Az európai és hazai hírek óvatosságra intették az abszolutista hajlamú, ellenforradalmi hevülettől fűtött új királyt, aki a nyelvi mozgalmakat a revolúció egyik változatának tekintette (Mikó 1943: 7).

A koronázása céljából 1792-ben összehívott diéta a vármegyék nyelvhasznála-tával indult (Naponként-való jegyzései. 1792: 1–11). Az alsó- és a felsőtábla bő egy hónapig tartó vitája után az uralkodó június 23-án érkezett leiratában hajlandóságot mutatott a magyar nyelv használati körének bővítésére két feltétellel: egyrésztől mindenféle kényszerítő rendelkezést megtiltott, másrésztől a magyar nyelv haszná-lata semmiféle fennakadást nem eredményezhetett a közigazgatás bürokráciájában (Irományok 1792: 110–112).

Végül a magyar nyelv tanításáról és használatáról szóló 1792:7. tc. rendes tan-tárggyá emelte a magyart a Magyar Királyság területén, azzal a céllal, hogy idővel

a magyar nyelv tudása a közhivatal-viselés alapfeltétele lehessen. A kapcsolt részeken megmaradt rendkívüli tárgynak. Továbbá a helytartótanács hoz magyarul írt üzenetek magyarul történő megválaszolásának ügyét az ülésező rendszeres bizottságokra hárították. Végeredményben a tényleges eredmény a gimnáziumokban és az egyetemeken felállítandó magyar tanszékekről szóló döntés volt. A törvénycikk értelmében a pesti, a pozsonyi, a nagyváradi, a zágrábi, a pécsi és a kassai akadémián és megközelítőleg harminc királyi gimnázium közül csupán a nem magyar nyelvű vidékeken hajtották végre a tanszékek felállítását – mondván, hogy ahol úgyis magyarul beszélnek, nem szükséges (Mikó 1943: 16–17). A törvény nem erőltette rá a nemzetiségekre a magyar nyelvet, hiszen azokra nem terjedt ki a hatálya, így ellentéteket sem szült (Szekfű 1926: 55–56).

Időközben a rendszeres bizottságok bátorsága – a nemzetközi és a hazai politikai klíma hatására – fokozatosan elillant, s sokkal konzervatívabb javaslatokat fogalmaztak meg, mint kezdetben remélni lehetett. A művelődésügyi bizottság – elsősorban a gazdasági élet felpozíciója érdekében – a népoktatás gyakorlati irányba való elmozdítását szorgalmazta. A hangsúlyt az alsófokú iskolákra helyezték: „hasznos állampolgárok nevelése, különösebb nemzeti vonatkozások nélkül” (Benda 1980: 169). Így nem meglepő a visszafogott javaslattétel a magyar nyelv ügyében sem. Egyedül a grammatikai iskolákban kezdeményezték, hogy a latint magyarul tanítsák, az általános tannyelvet azonban elvetették.

A bizottságok munkái 1793-ra – kivéve a hatalmas anyaggal dolgozó jogügyet, ami csak két évvel későbbre – elkészültek, mégsem kerültek a soron következő országgyűlések napirendjére, hanem a kancellária levéltárában évtizedekre elsüllyedtek.

Az I. Ferenc trónra lépését követő felfokozott hangulatú hónapok után a nyelvkérdés lekerült a napirendről. Az 1802. évi országgyűlés is csupán annyit tett, hogy a tanulmányüggyel foglalkozó bizottság végzését kérték a sérelmek között felvenni a vitairatok közé (Naponként-való jegyzései 1802; Mikó 1943: 18). A franciaországi események és a Martinovics-féle összeesküvés felszámolása többek között a nyelvi mozgalmat is visszavetette, s egyben ürügyet adott a kormánynak a veszélyesnek vélt ügyeket és politikusokat háttérbe szorítani.

Ahogy sok egyéb területen, úgy a nyelvmozgalom mögött is – elsősorban szabadkőműves és protestáns – bujtogatókat véltek felfedezni. A kormányzat erős ellenállása hatására a nyelvmozgalom visszaszorult az irodalmi életbe. A politikától – részben – elforduló alkotók (úgy mint Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor vagy akár Kölcsey Ferenc) nyelvújító tevékenysége azonban végérvényesen eloszlatta a magyar nyelv államnyelvi szerepre való alkalmasságával kapcsolatos kételyeket (Mikó 1943: 7).

1805-ben a napóleoni háborúk árnyékában összeülő országgyűlésen a rendek – kihasználva a monarchia kedvezőtlen külpolitikai helyzetét – ismét napirendre emelték a magyar nyelv ügyét: „A magyar nyelv a nemzetnek tulajdonságával, vagyis karakterével egybe vagyon szerkesztve és ez tartja fel valóban a nemzetet” (Naponként-való jegyzései 1815: 18). Az 1805.4. tc. tovább tágitotta a magyar nyelv-használat hivatalos körét. A királyi feliratokat latin és magyar nyelven rendelte szerkeszteni. A törvényhatóságok – a latin mellett – magyarul is levelezhettek a magyar kancelláriával és a helytartótanáccsal egyaránt, azzal, hogy a választ is

hazai nyelven kellett megfogalmazni. A megyei törvényszékek előtt magyarul is lehetett pereskedni. Továbbá az uralkodó kezeskedett érte, hogy az 1792-ben vállalt oktatásügyi kötelezettségeket támogatja.

Horvátországnak a diéta után, 1806 januárjában sikerült elérnie, hogy a törvény hatályát a társországokra ne terjesszék ki (Szekfű 1926: 247–276). Ugyanebben az évben I. Ferenc kiadta a második *Ratio Educationis* rendeletet, amellyel részben a korábban említett bizottságok javaslatait is figyelembe véve újította meg Mária Terézia 1777-ben azonos címmel kiadott rendeletét. Az oktatást királyi felségjogként kezelte, miszerint a főfelügyelet az uralkodóé, aki ezt az országos főkormányozók útján gyakorolja. Több egyéb intézkedése mellett átalakította a gimnáziumok szervezeti rendjét és a tanfelügyelet kérdését is (Mészáros 1981).

Az 1807. évi országgyűlésen a Felsőbüki Nagy Pál által vezetett csoport nagy küzdelmeket követően „megtört [a] kancellária és a király ellenállásán” (Mikó 1943: 26), így az 1808-as diétán a rendek nem kérték a nyelvügy napirendre vételét (annak nagy híve, Felsőbüki meg sem jelent), majd a soron következő, 1811–1812. évi országgyűlésen újfent napirendre került a magyar nyelv ügye, de azt az uralkodó ismételen elhárította (Mikó 1943: 21–27). És így egészen Széchenyi István 1825. szeptemberi színre lépéséig nem is volt rá mód, hogy tovább tágítsák a magyar nyelv használhatósági körét (Mikó 1943: 27–35).

Az 1825–1827. évi országgyűlésen, bár a magyar nyelv elfogadtatását segítő törvények nem születtek, a korábbi rendszeres bizottságok felújításáról szóló döntés egyebek mellett a magyar nyelv ügyét is újfent napirendre emelte. Az 1829 januárja és 1830 nyara között ülésező országgyűlésen kívüli bizottság a közjogi kérdésekkel foglalkozó előterjesztések között javasolta, hogy az országgyűlési ülések nyelve magyar és latin legyen (Vörös 1980: 655–660). A nevelésügyi bizottság munkáját a kormány gyanakvással figyelte, hiszen az udvar az oktatásügy szabályozását királyi felségjogként tartotta számon. A deputáció az összes iskola minden osztályában legalább egy tantárgy magyar nyelvű oktatását ajánlotta (Vörös 1980).

Az 1830 őszi ülésező rövid diétának sikerült újabb nyelvtörvényt elfogadtatnia az udvarral. Az 1830:8. tc. számos hivatalos szintéren írta elő a magyar nyelv használatát, bővítve a korábbi nyelvtörvények hatályát. A helytartótanácsnak és a törvényhatóságoknak már nemcsak a magyar nyelvű előterjesztésekre adott válaszában, hanem – körlevelek kivételével – minden más dokumentumában is a magyar nyelv használatát írta elő. A királyi kúria előtt is biztosította a magyar pervitel lehetőségét, továbbá számos más igazságszolgáltatási fórumon – úgymint a kerületi táblákon, a vármegyei és városi bíróságokon – engedélyezte az ügyek magyar nyelven történő vitelét. A törvénycikk beváltotta azt a korábbi ígéretet is, miszerint immáron csak magyarul folyhat a munka az ország közhivatalaiban. Az ügyvédeknek az ennek való megfelelésre négy év haladékot engedélyezett.

Az 1830-as diétán a rendek elérték, hogy a korábbi rendszeres bizottsági munkálatokat a törvényhatóságok kinyomtatva megkapják, és azokról szabadon értekezve további észrevételeket tehessenek. Ezen, 1831–1832 között lezajlott vármegyei viták alatt született meg a későbbi haladó tábor (Gergely 1974: 37–41).

A köznevelés és a tudományos bizottságok munkáiban számos helyen kapott hangsúlyt a nemzeti öntudat és a nemzeti fejlődés kérdése. A megyei javaslatok zömében

kettős cél figyelhető meg: egyrészt a nevelésügy országgyűlési hatáskörbe történő megszerzése, másrészt a nemzeti nyelv teljes körű uralmának elérése, amivel „az egynyelvű, azonos kultúrájú polgári nemzet kialakítása felé” kívántak előrelépni (Heil 2020: 99–116). Számos megye az egységesen az országért dolgozó politikai táborok hosszú távú együttműködésének, szinte már egy új aranykor eljövételének zálogát látta a nyelvkérdés majdani diadalában (Heil 2020: 99–116).

Az 1832 decemberében összeülő országgyűlés fő célja az ország kívánságainak és az operátumoknak a megvitatása lett volna, ám hamar kiderült, hogy a rendek számos más kérdést is napirendre kívántak venni. Végül a magyar nyelv ügyében az 1836:3. tc. értelmében elérték, hogy ez időtől a törvényeket két nyelven – magyarul és latinul – kell szerkeszteni, azzal, hogy interpretációs összeütközés esetén a magyar nyelvű változat volt az irányadó, valamint mind hatáskör, mind illetékesség tekintetében bővült a magyar nyelven indítható perek köre. A magyar nyelv közigazgatási szerepét tovább erősítette az 1840:6. tc., amely újabb hivatalos kommunikációs csatornában tette kötelezővé vagy lehetővé a magyar nyelv használatát (Erdmann 2014: 224–239).

3. Az eredményekről röviden

A győzelmet a magyar nyelvről és nemzetiségről szóló 1844:2. tc. hozta el, amely a magyart mint államnyelvet kodifikálta. Eszerint a törvényeket magyar nyelven kell meghozni, az országgyűlés nyelve a magyar, és az ország teljes területén a hivatalok is magyar nyelven kötelesek az ügyintézését végezni, s minden iskolában magyar nyelven kell folynia az oktatásnak.

Így 1845-től a szabadságharc bukásáig, 1849-ig alkalmazták a magyart mint államnyelvet, majd a neoabszolutizmus éveiben a központi hivatalokban újfent a német volt az ügyintézés nyelve, egészen az októberi diplomáig (1860).

Szakirodalom

Balázs Géza 2013: Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. *Magyar Tudomány* 2013/4: 453–458.

Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest: Franklin Társulat.

Barta István 1966: *A fiatal Kossuth*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benda Kálmán 1978: *Emberbarát vagy hazafi*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Benda Kálmán 1980: A polgári forradalom magyar előfutárai. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Csekey István 1938: *A magyar nemzetfogalom*. Szeged: [k. n.].

Dobszay Tamás 2019: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest: Országgház Könyvkiadó.

Dümmerth Dezső 1963: Herder jóslata és forrásai. *Filológiai Közlöny* 1963/10.

- Erdmann Gyula 2014: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- Gergely András 1974: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj* 6: 37–41.
- Grünwald Béla 1888: *A régi Magyarország 1711–1825*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Hárs Endre 2012: *Herder tudománya. Az elgondolhatóság határain a késő 18. században*. Pozsony: Kalligram.
- Heil Kristóf Mihály 2020: „Embernek születünk, polgárnak neveltünk.” – Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest: Gondolat Kiadó. 99–116.
- Heil Kristóf Mihály 2023: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832). In: Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíraskodástól a koncepciók pereikig*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. 99–120. Online: https://doi.org/10.36250/01111_06
- Herder, Johann Gottfried 1978: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Budapest: TIT Gondolkodók Kiadó.
- Hönich Henrik 2023: *Ki az igazi hazafi?* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Marczali Henrik 1898: Magyarország története a Szatmári békétől a Bécsi Congressusig 1711–1815. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Nyolcadik kötet. Budapest.
- Marczali Henrik 1907: *Az 1790–91. országgyűlés*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Mészáros István 1981: *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-os kiadású magyar nyelvű fordítása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mikó Imre 1943: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. Online: <https://doi.org/10.36240/etf-160>
- Nagy Noémi 2019: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft. 157–168.
- Pajkossy Gábor 2005: A nemzeti ébredés kezdetei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szekfű Gyula 1926: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéből*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Terestyéni Ferenc 1955: Az állami élet nyelve. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vörös Károly 1980: A rendi alkotmány körülsáncolása és modernizálásának kezdetei. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források

Irományok 1792: *Budán 1792dik Esztendőben tartott Ország Gyűlésének alkalmazóságával elől fordúltt, és a' Naponként-való jegyzésekben említett Irásoknak, avagy Actáknak Rendje.* Buda.

Naponként-való jegyzései 1792: *Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének.* Buda.

Naponként-való jegyzései 1802: *Naponként-való jegyzései az 1802dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászár Magyar, és Tseh ország koronás királya által Posony szabad királyi várossában pünkösd havának [május] 2-dik napjára rendeltt, s ugyan ott azon esztendőben mind szent.* Buda.

Naponként-való jegyzései 1815: *Naponként-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felséges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királlya által Posony szabad királyi várossában mindszent havának 13-dik napjára rendeltt Magyar ország' gyűlésének.* Pozsony.

Heil Kristóf Mihály államtudományi doktor, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar Történelem és Társadalom Tanszékének és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék egyetemi tanársegédje. Kutatási területe: magyar alkotmány- és jогtörténet, a polgári átalakulás és a magyar emigráció története.